MAQSUD SHAYXZODA VA ADABIYOTDA OZOD FIKR TUSHUNCHASI

Tog‘aymurodov Asqarali Abdumalik o‘g‘li

Toshkent davlat transport universiteti

Qurilish muhandisligi fakulteti

Yo‘l muhandisligi (Temir yo‘llar qurilishi) YMTQ-1-24

Annotatsiya

Maqolada Maqsud Shayxzoda ijodini ozod fikr, ma’naviy mustaqillik va ijodkor mas’uliyati tushunchalari bilan bog‘liq holda tahlil qilish masalasi yoritiladi. Shoir va dramaturgning tarixiy mavzudagi asarlarida shaxs, jamiyat, hokimiyat, ilm va vijdon o‘rtasidagi ziddiyatlar qanday badiiy talqin qilinishi ko‘rib chiqiladi. “Jaloliddin Manguberdi” hamda “Mirzo Ulug‘bek” tragediyalari misolida qahramonlarning tanlovi, haqiqatni izlash, ma’rifatga intilish va o‘z qarashlari uchun mas’ul bo‘lish masalalari muhokama qilinadi. Ozod fikr tayyor hukmlarni takrorlash emas, balki matnni mustaqil o‘qish, dalillarni tahlil qilish va asoslangan xulosaga kelish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda, ozod fikr, ijod erkinligi, ma’naviy mustaqillik, tanqidiy tafakkur, vijdon, ma’rifat, tragediya, tarixiy xotira, adabiy talqin.

Аннотация

В статье рассматривается творчество Максуда Шейхзаде в контексте свободомыслия, духовной самостоятельности и ответственности писателя. Анализируются художественные конфликты между личностью, обществом, властью, знанием и совестью в исторических произведениях автора. На материале трагедий «Джалалиддин Мангуберди» и «Мирзо Улугбек» обсуждаются нравственный выбор героев, стремление к истине и просвещению. Свободомыслие понимается как способность самостоятельно читать текст, анализировать аргументы и формулировать обоснованные выводы.

Ключевые слова: Максуд Шейхзаде, свободомыслие, свобода творчества, духовная самостоятельность, критическое мышление, совесть, просвещение, трагедия, историческая память.

Abstract

This article explores Maqsud Shayxzoda's literary legacy through the concepts of free thought, intellectual independence, and the responsibility of the writer. It examines conflicts among the individual, society, power, knowledge, and conscience in his historical works. Through the tragedies "Jaloliddin Manguberdi" and "Mirzo Ulugbek," the article discusses moral choice, the pursuit of truth, and the value of enlightenment. Free thought is understood as the ability to read independently, evaluate evidence, and develop reasoned conclusions.

Keywords: Maqsud Shayxzoda, free thought, creative freedom, intellectual independence, critical thinking, conscience, enlightenment, tragedy, historical memory.

Kirish

Adabiyot insonning borliqni anglashiga, jamiyatdagi hodisalarga munosabat bildirishiga va o‘z fikrini shakllantirishiga yordam beradigan muhim ma’naviy makondir. Badiiy asar o‘quvchiga hayotni turli insoniy tajribalar, qarashlar va ziddiyatlar orqali ko‘rish imkonini beradi. Shu ma’noda adabiyotda ozod fikr tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi: u savol berish, dalillarni tekshirish, mustaqil xulosa chiqarish va o‘z qarashlari uchun mas’uliyatni his etish qobiliyatini anglatadi.

Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotida shoir, dramaturg, tarjimon va adabiyotshunos sifatida muhim o‘rin egallaydi. Uning ijodida tarixiy shaxslar, xalq taqdiri, ilm-ma’rifat, vijdon, adolat va insoniy burch kabi mavzular ko‘tariladi. Tarixiy voqealarni badiiy qayta yaratish orqali muallif o‘quvchini faqat o‘tmish haqida bilishga emas, balki shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar haqida o‘ylashga ham chorlaydi.

Maqolaning maqsadi Shayxzoda ijodida ozod fikr tushunchasini bevosita shior sifatida emas, balki badiiy ziddiyatlar, qahramonlarning axloqiy tanlovlari va bilimga

munosabat orqali talqin qilishdir. Tarixiy asarlarni zamonaviy hayotga aynan tenglashtirmasdan, ularning umumiy insoniy savollarni qanday ochishiga e’tibor qaratiladi.

1. Ozod fikr tushunchasining adabiy-estetik mohiyati

Ozod fikr har qanday fikrni dalilsiz qabul qilish yoki mavjud qarashlarni shunchaki inkor etish emas. U mustaqil mushohada, dalilga tayanish, savol qo‘yish va qarashlarni qayta ko‘rib chiqishga tayyorlikni o‘z ichiga oladi. Ozod fikrlaydigan o‘quvchi muallif aytgan fikrni ham tahlil qiladi, obrazlarning harakat sabablarini izlaydi va o‘z xulosasini matn bilan asoslaydi.

Adabiyotning o‘ziga xosligi shundaki, u ko‘pincha murakkab muammolarga bitta tayyor javob bermaydi. Turli qahramonlarning manfaatlari to‘qnashadi, ezgu niyatlar kutilmagan oqibatlarga olib kelishi mumkin, tarixiy sharoit esa insonning tanlovini cheklaydi. Bunday holatlar o‘quvchini soddalashtirilgan hukmlardan uzoqlashtirib, voqea va xarakterlarni kengroq ko‘lamda ko‘rishga o‘rgatadi.

Ozod fikr va ijod erkinligi o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, aynan bir tushuncha emas. Ijod erkinligi yozuvchining mavzu, shakl va badiiy ifoda vositalarini tanlash imkoniyati bilan bog‘liq. Ozod fikr esa ijodkorning ham, o‘quvchining ham voqelikni mustaqil anglash va talqin qilish jarayonini ifodalaydi. Adabiy asar ana shu jarayonni faollashtirishi mumkin.

2. Shayxzoda ijodida tarixiy mavzu va mustaqil mushohada

Tarixiy mavzu Shayxzoda ijodida o‘tmish voqealarini qayta hikoya qilish bilan cheklanmaydi. Tarixiy shaxslar va ziddiyatlar orqali muallif insonning mas’uliyati, hokimiyatning mohiyati, ilmning qadri va xalq taqdiri singari masalalarni badiiy muhokamaga olib kiradi. Tarixiy masofa o‘quvchiga bugungi odatiy qarashlardan biroz chekinib, inson xatti-harakatlarini turli sharoitlarda ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Tarixiy dramalarni o‘qishda muhim vazifa — badiiy tasvir bilan tarixiy dalil o‘rtasidagi farqni anglash. Dramaturg voqealarni sahna talablari, xarakterlar to‘qnashuvi va g‘oyaviy maqsad asosida tashkil etadi. Shuning uchun asardagi dialog yoki voqeani

tarixiy hujjat bilan aynan bir xil deb qabul qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi. O‘quvchi badiiy yechim nima uchun tanlanganini, u qahramon xarakterini qanday ochishini va muallifning asosiy savolini qanday kuchaytirishini tahlil qilishi lozim.

Bu yondashuv o‘quvchida intellektual mustaqillikni rivojlantiradi. U tarixiy qahramonni faqat qahramon yoki aybdor sifatida baholash o‘rniga, uning maqsadi, imkoniyatlari, qarorlari va oqibatlarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rishga intiladi. Ozod fikr murakkablikni tan olish va shoshilinch xulosa chiqarishdan tiyilish madaniyatini ham anglatadi.

3. “Jaloliddin Manguberdi” tragediyasida burch va tanlov

“Jaloliddin Manguberdi” tragediyasida yurt taqdiri, tarixiy sinov va shaxsning burchi bilan bog‘liq masalalar muhim o‘rin tutadi. Qahramon obrazi orqali og‘ir sharoitda qaror qabul qilish, umumiy manfaatni anglash va tanlangan yo‘lning oqibatlarini zimmasiga olish haqida fikr yuritish mumkin. Bunday vaziyatlar ozod fikr masalasini ham ochadi: inson qarorni tashqi bosim yoki tayyor qarashlar asosidagina emas, vaziyatni anglash va mas’uliyatni his etish orqali qabul qilishi kerak.

Tragediyani o‘rganishda o‘quvchilar qahramon tanlovlarini matndagi dalillar bilan izohlashlari mumkin. Qahramon qanday maqsadni ko‘zlaydi? Uning oldida qanday to‘siqlar mavjud? Qarorining boshqa insonlar va umumiy taqdirga ta’siri qanday? Shu savollar qahramonni oddiy maqtash yoki qoralashdan ko‘ra chuqurroq tahlilga olib keladi.

Bugungi o‘quvchi uchun vatanparvarlik mavzusi ham mustaqil fikr bilan bog‘lanishi mumkin. Vatanga sadoqat tarixni o‘rganish, bilim olish, jamiyat oldidagi vazifalarni mas’uliyat bilan bajarish va umumiy manfaatni tushunish orqali namoyon bo‘ladi. Biroq tarixiy davr sharoitini bugungi hayot bilan aynan tenglashtirmaslik, o‘xshashliklar bilan birga farqlarni ham ko‘rsatish muhim.

4. “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida ilm va haqiqatga intilish

“Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi ilm-ma’rifat, shaxsiy mas’uliyat va hokimiyat bilan bog‘liq ziddiyatlarni tahlil qilish uchun imkon beradi. Ulug‘bek obrazi ilmiy tafakkur va

bilimga intilish bilan bog‘lanadi. Uning taqdiri atrofidagi ziddiyatlar bilimning rivojlanishi uchun faqat iste’dod emas, balki uni qadrlaydigan muhit, muloqot va haqiqatga hurmat ham zarurligi haqida o‘ylashga undaydi.

Ozod fikrning muhim shartlaridan biri — savol berish va dalil izlashdir. Ilmiy tafakkurda fikrning qadrini uning kim tomonidan aytilgani emas, balki dalillar bilan qanchalik asoslanganligi belgilashi kerak. Bu tamoyilni o‘quvchilar asar tahlilida ham qo‘llashlari mumkin: qahramonlar nima sababdan muayyan qarashni himoya qiladi, ularning fikrini qanday dalillar qo‘llab-quvvatlaydi va ziddiyatning ildizi qayerda?

Tragediyadagi murakkab munosabatlar ilm va hokimiyat, haqiqat va manfaat o‘rtasidagi taranglikni ko‘rishga yordam beradi. Asarni faqat tarixiy fojea sifatida emas, balki bilimga munosabat va insoniy vijdon haqida savollar qo‘yadigan badiiy matn sifatida o‘qish mumkin. Bunday tahlil zamonaviy o‘quvchining ilmiy savodxonligi va mustaqil mushohadasini qo‘llab-quvvatlaydi.

5. Ozod fikr, vijdon va ijodkor mas’uliyati

Ozod fikr vijdon va mas’uliyatdan ajralgan holda qaralmasligi kerak. Mustaqil fikr bildirish insonning o‘z qarashlarini asoslash, boshqalarning huquq va qadr-qimmatini hurmat qilish, xato qilganida esa uni tan olishga tayyorligini ham talab qiladi. Shu jihatdan ozod fikr shunchaki o‘z fikrini aytish imkoniyati emas, balki fikrning oqibatlari haqida o‘ylash madaniyatidir.

Ijodkor uchun mas’uliyat voqelikni badiiy anglash, inson xarakterlarini biryoqlama tasvirlamaslik va o‘quvchini mustaqil mushohadaga chorlaydigan badiiy shakl yaratishda namoyon bo‘lishi mumkin. O‘quvchi uchun esa mas’uliyat matnni diqqat bilan o‘qish, iqtibos va dalillarni kontekstdan uzib olmaslik, o‘z talqinini boshqalarga majburlamaslik bilan bog‘liq.

Shayxzoda asarlaridagi tarixiy va axloqiy ziddiyatlarni muhokama qilish o‘quvchilarga fikrlar xilma-xilligini tushunish imkonini beradi. Turli talqinlar mavjud bo‘lishi mumkin, ammo talqinlarning ishonchliligi matn bilan dalillanishi kerak. Ozod fikr

va intizomli tahlil bir-biriga zid emas; dalilga tayangan fikrlash erkin mushohadaning asosiy shartlaridan biridir.

6. Zamonaviy adabiyot ta’limida ozod fikrni rivojlantirish

Adabiyot darsida ozod fikrni rivojlantirish uchun o‘quvchini passiv tinglovchi emas, faol tahlilchi sifatida jalb etish lozim. Buning uchun ochiq savollar, dalilli munozara, qahramonlar qarorlarini qiyoslash va tarixiy manbalarni tekshirish kabi usullardan foydalanish mumkin. O‘qituvchi yagona tayyor javobni talab qilish o‘rniga, turli xulosalarni matn asosida izohlashga yo‘naltiradi.

Masalan, “Qahramonning qarorini qanday baholaysiz va qaysi matn dalillari sizni shu xulosaga olib keldi?”, “Muallif ziddiyatni nima uchun aynan shu tarzda qurdi?” yoki “Badiiy obraz va tarixiy shaxs haqida qanday farqlarni ajratish kerak?” kabi savollar o‘quvchining fikrlash jarayonini faollashtiradi. Munozara davomida qarama-qarshi fikrni tinglash va unga dalil bilan javob berish ko‘nikmasi ham rivojlanadi.

Yozma topshiriqlar ham muhim. O‘quvchi qahramon qarorini himoya qiluvchi yoki unga e’tiroz bildiruvchi qisqa esse yozishi, matndan dalillar tanlashi va qarshi nuqtayi nazarni ham ko‘rib chiqishi mumkin. Bunday vazifalar mustaqil fikrni shaxsiy taassurot darajasidan asoslangan tahlil darajasiga olib chiqadi.

Ta’limda ozod fikrni rivojlantirish baholash mezonlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchining xulosasi bilan bir qatorda, uning dalil keltirishi, fikrining izchilligi, tarixiy kontekstni hisobga olishi va muqobil talqinlarni anglay olishi baholanishi kerak. Shunda adabiyot darsi yodlashga emas, anglash va mushohadaga tayanadi.

Natijalar va muhokama

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Shayxzoda ijodini ozod fikr tushunchasi bilan bog‘lab o‘rganish bir necha yo‘nalishda samarali bo‘lishi mumkin. Birinchidan, tarixiy qahramonlarning qarorlari orqali mustaqil tanlov va mas’uliyat muammosi ko‘rinadi. Ikkinchidan, ilm-ma’rifat mavzusi dalilga tayanish va haqiqatni izlashning ahamiyatini

ochadi. Uchinchidan, badiiy ziddiyatlar o‘quvchini shoshilinch hukmlardan saqlanish, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish va xulosalarini matn bilan asoslashga undaydi.

Shu bilan birga, ozod fikrni asardagi har bir qahramonning qarashini muallifning shaxsiy pozitsiyasi deb qabul qilish bilan tenglashtirmaslik zarur. Badiiy asar ko‘p ovozli va murakkab tuzilishga ega bo‘lishi mumkin. Shu sababli muallif pozitsiyasi, qahramon nutqi va o‘quvchi talqinini farqlash adabiy tahlilning muhim talabidir.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda ijodini ozod fikr tushunchasi nuqtayi nazaridan o‘rganish adabiyotning ma’naviy va intellektual imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. “Jaloliddin Manguberdi” tragediyasi burch, tarixiy sinov va mas’uliyatli tanlov masalalarini muhokama qilishga, “Mirzo Ulug‘bek” esa ilm, haqiqat va vijdon o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil etishga imkon yaratadi.

Ozod fikr tayyor xulosalarni takrorlash yoki har qanday qarashni dalilsiz qabul qilish emas. U mustaqil savol qo‘yish, dalillarni tahlil qilish, tarixiy sharoitni hisobga olish va o‘z xulosasi uchun javob bera olish qobiliyatidir. Shayxzoda asarlarini ana shu tamoyillar asosida o‘qish o‘quvchining tanqidiy tafakkuri, adabiy didi va axloqiy mushohadasini rivojlantirishi mumkin.

Demak, zamonaviy adabiyot ta’limida Shayxzoda merosidan foydalanish o‘quvchiga nafaqat adabiy bilim beradi, balki uni fikr erkinligi bilan birga keladigan mas’uliyatni ham anglashga chorlaydi. Badiiy matn bilan mustaqil va dalilli muloqot qilish ozod fikr madaniyatini shakllantirishning muhim yo‘llaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shayxzoda, M. Jaloliddin Manguberdi. Drama. Nashr yili, nashriyot va sahifalar foydalanilgan nusxa asosida aniqlashtiriladi.
2. Shayxzoda, M. Mirzo Ulug‘bek. Tragediya. Nashr yili, nashriyot va sahifalar foydalanilgan nusxa asosida aniqlashtiriladi.
3. O‘zbek adabiyoti tarixi bo‘yicha darslik va ilmiy tadqiqotlar. Muayyan nashr

ma’lumotlari foydalanilgan manba asosida to‘ldiriladi.

4. Adabiyot o‘qitish metodikasi bo‘yicha darslik va ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar. Aniq bibliografik ma’lumotlar foydalanilgan nusxaga muvofiq kiritiladi.